

УДК 323.396

**УКРАЇНСЬКА ПОЛІТИЧНА ЕЛІТА:
СТЕРЕОТИПНІ ПРАКТИКИ
І ВИКЛИКИ СУЧАСНОСТІ**

Юрій Шайгородський,
доктор політичних наук,
головний науковий співробітник
Інституту політичних і етнонаціональних
досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України

У статті досліджується політична практика формування політико-управлінської еліти у період після отримання Україною незалежності. Виокремлено фактори, що впливають на цей процес, аналізуються небезпеки поглиблення політичних ризиків та акцентовується увага

на необхідності протидії загрозам сучасного суспільного розвитку через впровадження у діяльність політичних еліт інтеграційних, консолідуючих принципів.

Ключові слова: держава, політична еліта, політична прокрастинація, стратегія суспільного розвитку.

Political practice of political and administrative elite formation during the period of independent Ukraine is examined in the article. Factors that affect this process are singled out, as well as the dangers of deepening of political risks are analyzed. Attention is accented on the necessity of countering threats of modern social development through introduction of integrative, consolidating principles in the activities of political elites.

Keywords: state, political elite, political procrastination, social development strategy.

В статье исследуется политическая практика формирования политико-управленческой элиты в период после обретения Украиной независимости. Выделены факторы, влияющие на этот процесс, анализируются опасности углубления политических рисков и акцентируется внимание на необходимости противодействия угрозам современного общественного развития путем внедрения в деятельность политических элит интеграционных, консолидирующих принципов.

Ключевые слова: государство, политическая элита, политическая прокрастинация, стратегия общественного развития.

Розвиток української держави й донині відбувається під впливом „залишкових явищ” нагромадженого десятиліттями досвіду „бездержавності”. Адже варто зважити на те, що у 1991 році незалежність отримала Українська Радянська Соціалістична Республіка. Протягом часу існування у формі певного державного утворення – складової радянської імперії – накопичувалися як позитивні, так і негативні практики управління. Основною його ознакою була не лише відсутність власної політичної стратегії, але й залежність місцевих політичних і управлінських еліт від метрополії,

відтак – неможливість (що з часом переросло у невміння) самостійного прийняття ключових управлінських рішень. Загальні стратегії розвитку визначалися у столиці імперії, а її складовим – радянським республікам – відводилася роль „реалізаторів” рішень з’їздів, пленумів, постанов, наказів тощо.

Насправді, чинники, які впливали на функціонування і розвиток УРСР протягом десятиліть, з отриманням Україною незалежності нікуди не поділися. Крім досить міцної матеріально-технічної бази й розвинутої сфери виробництва, освіченого й кваліфікованого людського ресурсу, країна отримала ще й управлінську еліту з певними, накопиченими десятиліттями, вміннями й навичками. Ті вміння й навички, набуті в умовах „планової економіки”, багато в чому гальмували економічний розвиток, що відбувався за інших умов, вибудовувався на інших принципах. Досвіду розробки й прийняття рішень, тим паче – стратегічного планування – у „молодої” національної еліти не було.

Принципово важливим для розуміння сутності й особливостей української політичної ситуації має бути визнання того, що незважаючи на зміну режиму, зміни політичного класу в країні фактично не відбулося. У сутності, влада не перейшла до інших політичних груп чи контреліти. „Фасадні” зміни завершилися появою нових осіб в уряді й передачею істотної частини влади до рук лідерів великого приватного бізнесу й криміналітету. На початку 1990-х років керівні позиції зайняли не просто колишні „комуністи”, а так звані „комуністи-реформатори” – представники тієї частини радянської номенклатури, які, „вчасно” відчули безсилля радянської влади і перефарбувалися в демократичні кольори.

С. Кульчицький так описує цей процес: „Щоб насправді відділитися від Росії, треба було ідентифікувати незалежну Україну з антикомуністичною УНР. Тому суверен-комуністи в оточенні Л. Кравчука перехопили у націонал-демократів їхні гасла разом з політичними діями, яких спокусила влада... Частина компартійно-радянської номенклатури, користуючись прихованим „золотом партії” або винятковим становищем у господарських структурах, започаткувала

невеликий, але впливовий прошарок банкірів, президентів фінансових компаній” [1, с. 17].

Як замкнена суспільна група, що прагне зберегти свою відокремленість і привілеї, „нова” владна каста намагалася приховати свій етатизм через зміну дискурсу й системи лінгвістичних ознак. Перебуваючи у глибокій внутрішній опозиції до принципів демократії і політичного плюралізму, колишні „комуністи-номенклатурщики” почали використовувати ліберально-демократичну риторичку. Водночас, замість образливої та рекурентної „номенклатури”, терміна, вживанням якого висловлювалася зневага до партвисувачів та апаратників, замість „олігархів”, терміна, що підкреслює кримінальну підоснову незаконного збагачення тих же номенклатурних апаратників, сама влада та її ідеологи надавали перевагу, на перший погляд, нейтральному терміну – „еліта”.

Цей термін, на переконання технологів, глибинно акцентував обраність людей, що утримують владу. Для такої міфології панівної чи управлінської еліти основною світоглядною передумовою було уявлення про владу як про певну субстанцію, константну й самототожну, що служить онтологією історичного процесу, його реальним двигуном. Для них, звичайно, було необхідно виробити ідеологію, яка б відповідала цій важливій функції та великій місії, ідеологію на зразок тієї, яка в радянські часи обґрунтовувала роль Комуністичної партії як „керівної та спрямовуючої сили радянського суспільства”. Для цих людей не було нічого більш абсурдного, ніж ліберальна риторика про підпорядкування держави суспільству (що нагадувало тезу комуністичної ідеології про те, що держава має відмерти). Група, наближена до державного управління, становила своєрідну касту, таємний орден, в якому вони виступали як його жерці, що розглядали саме місце виконання владних функцій як сакральне.

До теорій становлення і трансформації еліт варто ставитися серйозніше, ніж інколи ставляться на рівні здорового глузду чи негативістської позиції на кшталт: „в Україні еліти немає”. По-перше, в європейській соціологічній і політичній літературі існує давня традиція аналізу еліт, вождизму, натовпу (Н. Макіавеллі, Г. Моска, В. Парето,

Р. Міхельс, Х. Ортега-і-Гасет, В. Липинський, М. Вебер, Ж. Сорель, М. Острогорський, О. Шпенглер, М. Штомпка, Й. Шумпетер та інші). По-друге, існує дослідницька проблема порівняльного аналізу концепцій елітизму західноєвропейських, українських і російських науковців. По-третє, низька якість політичних і економічних еліт в пострадянських країнах не може заперечувати науковий напрям дослідження еліт.

Зазначимо, що термін „еліта” вживався і послідовними критиками теорії „номенклатурного капіталізму”, зокрема аналітиками журналу „Політична думка”, однак вживання його було непослідовним та не настільки однозначним, як переважаний негативними конотаціями термін „номенклатура” (на цю непослідовність та неоднозначність вказував Я. Кохан [2] у своїй критиці „мовних практик” політологів-транзитологів). У межах цієї субкультури термін „еліта” справді вживався суперечливо, з одного боку, як самоназва певної групи, з другого, як бажане, тобто – еліта – це те, що ще треба створити, те, на що має перетворитись теперішня „номенклатура”, оскільки „виращування еліти є першочерговим завданням держави” (це висловлювання О. Федорова із збірки „Політологія посткомунізму” [3] наводиться в книзі Я. Кохана з іронічними коментарями стосовно незбігу в розумінні правил коректного вживання політологічного терміна). Поняття „еліта” та її методологічна роль в соціальному пізнанні проаналізовано В. Журавським, О. Кучеренком, М. Михальченком [4], Ф. Рудичем, іншими авторами, в низці праць Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України.

Історичні умови, національний менталітет, брак системи підготовки інтелектуальних і моральних кадрів, формальність у цій справі – ці та інші фактори впливають на низьку якість еліт, а тому ці фактори мають аналізуватися, а проблеми вирішуватися. Нарешті, спроби заміни теорій еліт на теорії політичного класу малопродуктивні, оскільки критерії виокремлення еліт і політичного класу різні – йдеться про різні предмети досліджень.

Інше питання, що в Україні, та й в багатьох інших країнах, людей відносять до еліти за посадою або за

високих статків. Парадоксальність і навіть комізм такого „бачення самих себе” та своєї ролі в історії полягає в тому, що такі уявлення є уламком теорії номенклатури, чій онтологічні передумови про замкнений на собі панівний клас збігаються з самоідентифікацією владних еліт. Різниця лише у ціннісних знаках цих уявлень: там, де політологі-транзитологи ставили знак „мінус”, апологети „нових еліт” – знак „плюс”. Доказом того, що „влада”, або „еліта”, розглядала себе не просто як організацію кастового типу, а як самовідтворюваний соціальний прошарок, можуть бути воістину керролівські політичні утворення на кшталт „партія влади” або „кандидат від влади”, які повторюють такі ж безглузді, як і глибоко послідовні для такого типу мислення радянські офіційно-пропагандистські уявлення про комуністичну партію, котра одночасно представляла „найбільш свідому частину суспільства” та самостійний і автономний суб’єкт управління і в цьому смислі міфологічно втілювала саму себе як „розум, честь і совість епохи”, чим насправді ніколи не була.

Якщо спробувати експлікувати соціально-політичну природу носія чи суб’єкта влади (аналогічного марксистському класу), якщо поставити наївне запитання, який соціальний прошарок все ж представляє влада і звідки вона черпає кадри для свого поповнення, але поставити таке запитання в рамках міфологічних уявлень влади про себе, то одна з відповідей буде: чиновництво або бюрократія, а інша – випадкові люди, інколи з кримінальним минулим. Зовсім у руслі теорії про номенклатуру як клас вони інтерпретують у класових термінах чиновництво, але вільне від негативних конотацій свого номенклатурного двійника. Чиновник, або державний службовець вищого рангу, у ідеологічному „виконанні” теоретиків владної еліти є по суті тим ідеальним демократом, про якого мріяли вітчизняні та західні транзитологи, однак дивна поява цього персонажа розглядається ними не в далекому майбутньому, а в сучасності. Суть основного послання цієї міфології влади полягає у наступному: „Ми вже досягли оптимального взаємозв’язку між державою і суспільством”. Ця передумова передбачала перетворення колишніх партапаратників чи функціонерів на чиновництво

як клас, який у своїй історичній місії є рушійною силою та субстанцією історичного процесу як, скажімо, гегелівський Світовий Розум чи марксистський Пролетаріат.

Так, якщо Є. Гайдар розглядав бюрократію як головного ворога держави, більше того, – як потенційного прихильника веймарського перевороту в Росії, то, наприклад, у книзі В. Кременя і В. Ткаченка „Україна: шлях до себе. Проблеми суспільної трансформації” [5] оцінки більш виважені: „Нам давно вже необхідно зрозуміти (про це ще 150 років тому писав К. Маркс), що з тих пір, як з’явилась держава, велика кількість державних посад була, є та буде його приватною власністю. Апарат управління є колективним володарем цієї приватної власності. По мірі просування на вищі посади відбувається, так би мовити, збільшення розміру приватної власності чиновника. Окремий інтерес породжує ієрархічність відносин у державному апараті. Жага посад також є не чим іншим, як політичною формою жаги прибутку... Отже, сутність бюрократії визначається не категоріями добра та зла або іншими моральними ознаками. Бюрократія – це неминучий інтегруючий фактор суспільства. І якщо ми вже усвідомили, що в нашому суспільстві домінує принцип приватної власності, священний та непорушний, то необхідно миритися і з тим незаперечним фактом, що він обов’язково поширюється і на сферу державної служби” [5, с. 208-209] (підкреслено нами – Ю. Ш.).

Для нашого дослідження ця думка важлива, передусім, як симптом відмови від транзитологічної міфології (хоча теза про перехідний період в ній все ще збережена) на користь своєрідної бюрократичної утопії. У цитованій книзі збережено положення про номенклатуру як панівний клас, його історичну роль, яка полягає в тому, що державна бюрократія є „єдиним класом, здатним свій власний інтерес підняти до рівня загального” [5, с. 209-210].

Очевидно, що ключовим, означальним цієї бюрократичної утопії є слово „інтеграція”. Концепт інтеграції відіграє в цій міфології влади таку ж роль, що й ринкова економіка та демократія в ліберальному дискурсі. Функція інтеграції в очах творців цього міфу забезпечує чиновництву місію та алібі. В межах цієї інтегративної місії усі традиційні

звинувачення на адресу пострадянської номенклатури на кшталт звинувачень у незаконній приватизації, переплетенні бізнесу і влади, корупції виявляються дивовижним чином спростованими, оскільки усі ці різновиди незаконного привласнення матеріальних благ, привілеїв та управлінських функцій є наслідком природних (корисливих) потреб та додатковою вартістю від загальних вигод „бюрократичної інтеграції суспільства з державою” [5, с. 210].

Схожі ідеї про визрівання політичної еліти до ролі керівного прошарку в суспільстві можна знайти у й праці Д. Видріна і Д. Табачника „Україна на порозі ХХІ сторіччя. Політичний аспект” [6]. Автори виділяють наступні етапи перетворення номенклатури на еліту: 1990-1991 рр. (номенклатура є формальною елітою); 1992 р. (поява вербальних політиків або політиків-ідеологів); 1993-1994 рр. (цехові політики або переделіта); 1995 р. (інтегральні політики або власне еліта). Теорія еліт постає альтернативною ліберальній ідеї (автори навіть використовують термін „ліберальна новомова”).

Насправді, декомунізації й кадрових змін в інститутах влади, у тому числі й у структурах силових відомств, не сталося. Після проголошення незалежності (крім заборони на певний час Компартії) не відбулося і масштабної ротації управлінського корпусу, особливо на регіональному та місцевому рівнях. Настав так званий посткомуністичний період з старою політичною елітою, яка продовжувала сповідувати дещо трансформовані та все ж комуністичні цінності, спростовуючи гераклідове твердження про те, що не можна двічі вступити в одну і ту ж ріку. Шляхом зміщення акцентів з „демократичного” на „національний” стало можливим блокування колишньої комуністичної номенклатури з національно-демократичними силами.

Такий шлях „трансформації” системи влади призвів до збереження її номенклатурного характеру. Аналізуючи особливості цього процесу, варто виокремити низку взаємопов’язаних факторів, що визначали його спрямованість.

По-перше, – це еволюція політичної влади шляхом конверсії політичної та державної влади комуністичної номенклатури у кланово-корпоративну (почасти – за участі тієї ж партійно-радянської номенклатури). Посиленню цих

процесів сприяли й ваучерна приватизація (результатом якої стали формування нової постсоціалістичної промислово-фінансової олігархії), й інтенсивна концентрація влади, розкрадання державного і колективного майна, посилення ролі тіньової економіки у розгортанні політичних процесів на тлі зниження життєвого рівня населення, й зростання безробіття, й соціальна апатія, й відсутність механізмів суспільного контролю. У країні поступово складалася самодостатня, зі значними ресурсами олігархічна за своєю суттю, відчужена від більшості суспільства владна система.

Друга особливість – втрата владою будь-яких „стримуючих” (у тому числі й морально-етичних) норм, що у якості певних орієнтирів містилися у „рішеннях і постановах” обов’язкових для виконання партійною й радянською номенклатурою „на місцях”. Ціннісні деформації на тлі відчуття безконтрольності й безкарності посилили криміналізацію, корумпованість владних структур, протекціонізм, безвідповідальність.

Третя особливість – слабкість громадянського суспільства і його інститутів. Відсутність чітких стратегічних пріоритетів суспільного розвитку, зневіра людей, викликана політичною й управлінською практикою „локалізувала” їх активність на рівні підприємств і організацій, боротьби за виплату заробітних плат і збереження робочих місць. Остеронь цих процесів залишалися профспілки, незначною – політична вага партій, громадських організацій та інших недержавних організацій. Натомість – зростав вплив на владу і суспільство фінансово-промислових груп, регіональних кланів, які діють задулісно, використовуючи особисті зв’язки з чиновниками всіх рівнів. Під контроль фінансово-промислових груп потрапила більшість засобів масової інформації, а громадська думка не сприймалася владою як реальність.

За роки незалежності України визначилися принципи, за якими відбувається формування нової еліти. До них М. Шульга відносить особисту відданість, земляцтво, досвід попередньої спільної роботи, клановість і протекціонізм [7, с. 338]. А це означає, що прірва між владою і суспільством поглиблюється через закритість, утаємниченість політичного життя.

Можна стверджувати, що орієнтація на „розбудову державності”, проголошена на початку 1990-х років, згодом перетворилася на владний нарцисцизм, який знижував ефективність влади. Слід погодитися з думкою О. Дергачова і С. Макеєва, що головною загрозою існуванню України є надто висока залежність суспільства від влади „неефективної, безвідповідальної, такої, що й надалі пригноблює суспільство як економічно, так і духовно. Зазначимо, що саме в цій справі визиску представницька та виконавча гілки влади цілком взаємодіють, а судова діє не надто послідовно” [8, с. 18].

Водночас, до значущих, ключових трансформацій в українському суспільстві варто віднести трансформацію його ціннісної системи. Перехідне суспільство так чи інакше формує відповідний тип особистості, тобто відбуваються зміни у її світоглядних орієнтаціях, у ставленні до життєвих проблем, соціуму, цивілізації. Загалом відтворення суспільства можливе лише тоді, коли воно змінюється відповідно до змін у його культурі, суспільній свідомості тощо. Фундаментальним підґрунтям українського культурно-цивілізаційного виміру є його багатоспектність, презентована низкою політичних і культурних структур (національних, релігійних, субтериторіальних). Їх наявність породжує суперечливі тенденції, сфери дезорганізації, соціального розколу, продукуючи „розриви культурної тканини”. Але її зворотний бік – це здатність долати суперечності й конфлікти, створювати оригінальний синтез і продукувати креативні ідеї. При цьому цивілізаційний синтез має здійснюватися в режимі діалогу (політичного, культурного, релігійного), коли кожен громадянин бере участь в суспільному житті на рівноправній основі. Тобто його свобода полягає у праві на реалізацію власної ідентичності, що значною мірою залежить від суспільного середовища, котре має створювати для громадянина необхідні матеріальні, моральні та культурні передумови його самоідентифікації.

Формування нової ціннісної парадигми відбувалося одночасно з переглядом багатьох колишніх ідеалів та окресленням нового світоглядного виміру, з відродженням історичних традицій народу, зверненням до його духовної спадщини. Щоправда, такі різновекторні процеси сприяли й

розгортанню ціннісних конфліктів, пов'язаних насамперед з кризою духовних ідеалів, а також з відсутністю об'єднавчої національної ідеї, із загостренням суперечності між цінностями старшого і молодшого поколінь.

Незбалансованість політичних, економічних, моральних, культурних цінностей і поведінкових орієнтацій деформували ставлення до освіченості, професіоналізму, чесності й порядності. Уявлення про добро і зло, про справедливість і несправедливість, моральність і аморальність набувають фрагментарності й „використовуються” задля досягнення власних або групових інтересів. Зрештою, поступово руйнувався позитивний міф „про світле майбутнє”. Як пише В. Бушанський „З постановням незалежності українці (громадяни всіх національностей) пов'язували великі надії. ... Це були ті ж таки надії на життя за європейськими стандартами, життя без партійної номенклатури, на життя без єдино правильної ідеології. І всі ці надії пішли прахом. Більшості громадян не доступні найелементарніші матеріальні блага. Громадськість позбавлена будь-якого впливу на політичну, чиновницьку та судову машину. Громадяни мають єдине право: гребти на олігархічних галерах” [9, с. 145].

Серед основних причин такого загострення й те, що цінності нових політичних еліт не стали стереотипами масової свідомості. Підтвердженням того є низький рівень довіри українців до президента, парламенту, уряду, політичних партій, до практично всіх соціальних інститутів. Високий показник недовіри до влади вітчизняні соціологи фіксують протягом всього часу незалежності, окрім нетривалих періодів „надії”, що наставали після чергових президентських виборів (табл. 1-3).

Таблиця 1

**Чи підтримуєте Ви діяльність Президента
України? (динаміка, 2000–2013)***

	Повністю підтримую	Підтримую окремі заходи	Не підтримую	Важко відповісти
12.2000, Л. Кучма	14.1	43.9	37.4	4.6
12.2001	11.3	43.2	40.1	5.4
12.2002	7.6	31.5	55.6	5.3
12.2003	5.9	38.2	51.2	4.7
10.2004	10.4	42.4	39.3	7.8
02.2005, В. Ющенко	46.7	26.9	19.8	6.7
08.2005	30.2	38.1	26.1	5.7
12.2005	17.1	39.6	37.2	6.1
12.2006	13.3	40.3	40	6.4
12.2007	17.6	38.8	39.9	3.7
12.2008	3.9	21.6	71.2	3.3
10.2009	4.2	21.9	71.6	2.3
02.2010, В. Янукович	28.4	31.1	27.7	12.8
03.2010	37.8	28.1	25.7	8.3
04.2010	40.9	25.4	28.5	5.2
05.2010	39.7	32.2	23	5.1
08.2010	22.5	38.7	33.3	5.5
11.2010	20.4	35.2	39.3	5.1
02.2011	17.8	37	40	5.2
04.2011	11.3	35.5	47.6	5.6
08.2011	9.7	36.6	47.9	5.7
10.2011	10.5	31.6	52.4	5.5

продовження таблиці 1

	Повністю підтримую	Підтримую окремі заходи	Не підтримую	Важко відповісти
12.2011	7.3	27.9	59.4	5.5
04.2012	9.6	33.3	51.6	5.6
08.2012	12.6	34.3	47.4	5.7
11.2012	15.5	32.5	48.1	3.9
12.2012	11.9	38.6	44.9	4.6
03.2013	14.6	28.8	52.7	4.0

* Складено за [10].

Таблиця 2

Чи підтримуєте Ви діяльність Верховної Ради України? (динаміка, 2000-2013)*

	Повністю підтримую	Підтримую окремі заходи	Не підтримую	Важко відповісти
2000	6.1	39.5	46.9	7.4
2001	4.3	41.6	47.5	6.6
2002	4.2	31.6	57.7	6.5
2003	3.8	41.8	48.3	6.1
2004	13.6	49	28.9	8.5
2005	6.1	47.4	37.1	9.5
2006	6.2	40.3	45.6	7.9
2007	9	39	39.4	12.6
2008	1.4	24.4	69.3	4.9
2009	2.2	35.9	58.6	3.2
2010	11	32.3	50.1	6.5
2011	3.6	24.4	66.6	5.4
2012	5.3	36.8	47.1	10.7

* Складено за [10].

Таблиця 3

**Чи підтримуєте Ви діяльність Уряду України?
(динаміка, 2000-2012)***

	Повністю підтримую	Підтримую окремі заходи	Не підтримую	Важко відповісти
2000	10,3	45	37,1	7,6
2001	6,3	48,1	37,2	8,4
2002	5,6	35,6	49,2	9,6
2003	5,3	43,8	43,2	7,8
2004	13,6	34,3	44,2	7,9
2005	8	47,7	32,4	11,8
2006	9,2	39,1	42,4	9,4
2007	12,2	37,8	36,1	13,8
2008	4,3	27,4	62,5	5,8
2009	5,6	31,3	58,8	4,2
2010	13,2	34,8	44,9	7,1
2011	4,6	26,2	62,6	6,6
2012	5,9	37,0	47,6	9,6

* Складено за [10].

Невтішними для політиків виявилися й результати дослідження з теоретичною похибкою вибірки, що не перевищує 2,3%, проведеного соціологічною службою Центру Разумкова у вересні 2006 року (табл. 4). Страхіві агенти, астрологи й психотерапевти „обійшли” за показниками довіри політиків.

На початку 1990-х рр. основна лінія конфлікту пролягала між свободою, незалежністю і їх відсутністю. З часом, у суспільстві виникли й залишаються неподоланими нові розколи – регіональні, мовні, культурні, релігійні, історичної пам’яті. Нині основною стала лінія конфлікту між багатими і бідними. Водночас ціннісний конфлікт серед самих політичних еліт породжує політичні суперечності, створює переpons на шляху становлення громадянського суспільства.

Таблиця 4

**Наскільки Ви довіряєте представникам
наступних професій?***

	Повністю довіряю	Скоріше довіряю	Скоріше не довіряю	Повністю не довіряю	Важко відповісти
Учитель	26,4	54,9	10,3	3,5	5
Будівельник	20,5	51,3	14,3	4,4	9,5
Військово-службовець	17,7	49,2	16,9	6,5	9,8
Економіст	14,8	48,8	20,1	6,9	9,4
Лікар	16,9	48,6	21,5	8,1	4,9
Юрист	18,8	47	16,7	6,6	10,9
Журналіст	14,2	44,5	25,7	8,1	7,5
Психотерапевт	8,1	28,2	24,4	13,9	25,4
Астролог	6,5	25,9	31,5	24,6	11,4
Страховий агент	4,2	23,3	33	20,8	18,7
Політик	1,9	16,8	37,5	35,7	8,1

* Складено за [10].

Влада мало що зробила для утвердження в Україні реальної соціальної держави. Після 1991 року народ і влада опинилися в різних ситуаціях. Тоді як колишня номенклатура похапливо міняла владу на власність, населення роками не отримувало навіть заробленої мізерної платні. Мільйони громадян змушені були покинути країну в пошуках кращого життя за кордоном.

Процеси „відокремлення” суспільства від держави відбуваються досить активно, зокрема шляхом переходу в неінституціалізовані та нелегітимні форми існування. наприклад, через „тіньові” економічні відносини, „тобто неофіційно, фактично нелегально, нелегітимно з погляду існуючих юридично-виробничих норм” [11, с. 31], через неформальні об’єднання громадян.

На думку західних експертів, в Україні сформувався „гібридний тип держави з конкурентоспроможним

авторитарним режимом”, який характеризується ігноруванням інтересів громадян; низьким рівнем політичної активності населення; постійним порушенням законів; невизначеністю результатів виборів; низькою довірою до державних інституцій; слабкою дією держави [12].

Відмова від завдань, проголошених модернізаційним вибором, стала очевидною. Як зазначає В. Сієпаненко, „державницький фасад „приватизованої” новими власниками країни фактично прикривав становлення напівкримінального суспільного устрою. Його головними рисами стали корумпована непрозора економіка, більша половина якої перебувала у „тіні”, зрощення влади, політики та більш-менш успішного великого бізнесу під „владним дахом”, а також майже відсутність верховенства права у суспільному та політичному житті країни” [13, с. 34]. Дослідник робить висновок, що Україна поступово рухалася до стану формально демократичного, а за своєю суттю авторитарного політичного режиму, в суспільстві відбувалося критичне нагромадження соціальних патологій і визрівання внутрішньої здатності соціального організму до свого самоочищення [13, с. 35].

Відсутність послідовної державної політики на національну консолідацію, громадянську інтеграцію, формування єдиної політичної нації, призводить до суспільної роз’єднаності, розпаду суспільства на замкнені групи. Домінуючим у політичній поведінці українських громадян став принцип „проти”. Парадоксальним чином, цей принцип став об’єднуючим: проти свавілля влади, міліції, судів, податківців. Об’єднав він не лише проти корумпованості й безкарності представників державних інститутів, але й проти партійних структур і їх лідерів (табл. 5, 6).

Таблиця 5

**Чи довіряєте Ви політичним партіям?
(динаміка, 2001-2013)***

	Повністю довіряю	Скоріше довіряю	Скоріше не довіряю	Повністю не довіряю	Важко відповісти
2001	2,5	13,5	31,1	40,9	12
2002	2,8	9,6	30,6	48,9	8,1
2003	2,2	14,1	36,2	36,4	11,1
2004	3,7	11,9	34,6	37,6	12,3
2005	2,8	13,3	36,3	31,4	16,2
2006	2,5	12,6	41,8	32,5	10,6
2007	3,8	18,7	36,3	31,4	9,8
2008	0,8	11,7	36,3	43,2	8
2009	1,9	14,9	38,1	40	5
2011	2,2	16,3	40,7	32,6	8,2
2012	2,8	17,2	34,1	35	10,9
2013	3,2	17,3	42,8	27,3	9,3
Σ ср,	2,58	14,26	36,59	36,44	10,13

* Складено за [10].

Таблиця 6

**Як би Ви оцінили нову владу порівняно
з минулою (динаміка 2010-2013)?***

Місяць, Рік	Нинішня влада краща, ніж колишня	Нинішня влада нічим суттєво не відрізняється від колишньої	Нинішня влада гірша, ніж колишня	Важко відповісти
04.2010	43,1	32,6	11,9	12,4
05.2010	49,2	24,9	12	13,9
08.2010	33,6	39,9	18	8,4
10.2010	30,7	44,7	17	7,5
02.2011	25,4	41,8	27	5,7
04.2011	18,2	41,2	32,5	8,1
05.2011	18,2	44	30,8	7

продовження таблиці 6

Місяць, Рік	Нинішня влада краща, ніж колишня	Нинішня влада нічим суттєво не відрізняється від колишньої	Нинішня влада гірша, ніж колишня	Важко відпові- сти
08.2011	18,7	43,2	30,4	7,8
10.2011	20,8	41,3	31,3	6,7
12.2011	16	40,3	36,4	7,3
03.2012	24	39,6	31,3	5,1
11.2012	30,5	36,3	25,7	7,5

* Складено за [10].

Події листопада-грудня 2013 р. – свідцтво досягнення громадянами того, що й „нова” партійно-олігархічна „опозиційна” еліта живе й діє у межах встановлених елітою „старою” норм і правил. Система, у своїй непомірній жадібності, виставила суспільству непідйомну ціну за „послуги” й імітацію виконавиці ролі суспільного регулятора. Майдан’04 від майдану’13 відрізняється тим, що останній прагнув бути громадянським, а не партійним, оскільки колишньої довіри до сучасних політичних інститутів у громадян немає. Люди вийшли на майдан за свою мрію, а не за мрію партійних лідерів. Натомість, представники української владної еліти бояться позбутися „зони комфорту” й прагнуть до розширення монополії на владу.

Тож, головною перепорою українських реформ став внутрішній фактор. Серед його ознак: неконсолідованість еліт, корумпованість, перманентна нецивілізована боротьба фінансово-економічних і політичних кланів за владу тощо. В результаті маємо суперечливу політику перетворень, вироблену „самостійно” методом спроб і помилок; „українська модернізація” носить навздогінний характер; загострилися проблеми національної, політичної ідентифікації суспільства тощо. Українська специфіка розвитку перекреслювала світові тенденції як зразок для України, тоді як країни Балтії і Центральної Європи, які мали приблизно однакові стартові умови з Україною, швидко розвивалися та інтегрувалися в європейські структури.

Як слушно зауважує М. Михальченко, „економічні і політичні реформи [в Україні] не вдається синхронізувати, оскільки кожна з цих змін можлива тільки в тому разі, коли вже відбулася інша, тобто вони детермінують одна одну і виступають у якості власної необхідної передумови” [14, с. 35-36]. Додамо, – якщо при цьому відбуваються вони (реформи) хаотично, без чіткого стратегічного плану дій, їх „синхронізація” не можлива. За відсутності чітко артикульованої й формалізованої стратегії суспільного розвитку, окреслені невизначеності набули ознак „хронічних” і, багато в чому, – провідних у тенденціях розвитку. Зовнішні прояви – результати соціально-економічного і політичного розвитку: Україна досі не досягла рівня 1990 року за показником ВВП [15]; не досягло рівня 1990 року й сільськогосподарське виробництво (максимальне його значення в цілому по Україні було зафіксовано у 2011 році – 79,5% обсягу 1990 року); лише 32,7% сіл забезпечені дитячими дошкільними установами, школами – 45,5%, у 56,1% загальної кількості сіл відсутній обов’язковий для кожного села фельдшерсько-акушерський пункт, заклади клубного типу є в 57,7% сіл. Майже повністю відсутнє на селі побутове обслуговування; економічна криза 1990-х років негативно вплинула на демографічну ситуацію в Україні, що характеризувалося бурхливою міграцією населення, зниженням народжуваності та зростанням смертності. Протягом 20 років чисельність населення зменшилась на 6 млн. осіб. Лише з 2002 р. почала зростати народжуваність, а з 2005 р. фіксується позитивне міграційне сальдо [16] тощо. Слабкість економіки та національної консолідації не дозволили Україні реалізувати амбітні плани щодо перетворення держави на регіонального лідера в Центрально-Східній Європі, політико-економічних можливостей ключової „ланки” між країнами Балтики і Чорноморського басейну.

З отриманням Незалежності, перед державою постали завдання, вирішення яких потребувало врахування комплексу принципово нових, жорстко детермінованих обставин. Вони поєднували, з одного боку, необхідність вирішення невідкладних соціально-економічних проблем, зумовлених зміною суспільно-політичного ладу, фінансово-економічного

характеру, з другого – усвідомлення й освоєння нового політичного простору і, бодай на рівні логіки, розуміння й конструювання майбутнього.

Гострі проблеми соціально-економічного характеру, збереження соціуму й забезпечення його рівноваги „молоді українські управлінці” вимушені були вирішувати „оперативно”. Інше – ключове, на етапі становлення української держави, завдання розробки стратегії державного розвитку – відтермінувалося. Проблема стратегії, – не лише як довгострокового, послідовного, конструктивного й раціонального плану дій, але, передусім, як світоглядного, підкріпленого ідеологією (й завдяки цьому – стійкого до невизначеності умов) феномену – залишалася, здебільшого, предметом теоретичного пошуку й наукових дискусій. Тривалий час держава знаходилась у стані своєрідної політичної (політико-управлінської) прокрастинації – відкладання (уникання, відтермінування прийняття) важливих політичних рішень [докладніше 17].

В українських умовах причиною політичної прокрастинації є автаркія владних еліт, котрі розглядають суспільство лише як ресурс для забезпечення власного майнового та владного статусу; однак не сприймають себе як частину суспільства, відповідно – не пов’язують позитивні суспільні перетворення як власне благо. Саме тому, політична еліта, яка вражена автаркією, може паразитувати на суспільній стагнації, відкладаючи істотні суспільні перетворення, оскільки їх здійснення може зумовити втрату владних позицій. Вихід із цієї ситуації владні еліти України знаходять в маніпулюванні суспільною думкою, посиленні патерналістських настроїв і загостренні фундаментальних суспільних протиріч (мовних, релігійних, етнічних тощо). Актуалізація цих протиріч дає можливість еліті маніпулювати розщепленим суспільством, блокувати зародження конструктивної опозиції і не вирішувати найпринциповіші суспільно-політичні питання.

Ключовою проблемою, на нашу думку, залишається та, що Україна досі живе без прийнятої на рівні держави стратегії розвитку. Неодноразові спроби здійснити розробку такої стратегії і навіть підготовка на державному рівні

кількох її проектів не були успішними. Як наслідок – більшість розроблених і прийнятих програм, концепцій, планів тощо, як правило, малоефективні, зазнають чисельних змін, доповнень чи навіть – скасування. У цьому контексті, варто зауважити, що доцільнішим, з погляду перспективи реалізації, є обговорення рішень до їх прийняття, а не після. Еліта ж залишила у своєму управлінському арсеналі алгоритм часів КПРС, коли громадянам ставилося за повинність „запроваджувати у життя історичні” рішення партійних з’їздів чи „доленосних” постанов ЦК КПРС.

У нашому розумінні, стратегія суспільного розвитку це – світоглядно обумовлена сукупність поглядів, оцінок та принципів, які визначають загальне бачення шляхів розвитку; достатньо абстрактний, довгостроковий, максимально загальний (недеталізований), послідовний, конструктивний, раціональний, підкріплений ідеологією, стійкий до невизначеності умов середовища план досягнення успіху. Реалізація такого плану передбачає забезпечення перетворення абстрактного у конкретне через деталізацію, пошук і апробацію засобів, постійний моніторинг, аналіз внутрішніх і зовнішніх факторів впливу на зміст, його коригування тощо.

Виходячи із цих уявлень, виокремимо, щонайменше, три сутнісні ознаки стратегії суспільного розвитку.

1. Стратегія – найзагальніша світоглядна раціональна картина (уявлення) майбутнього та загальний вектор його досягнення.

2. Стратегія – своєрідна матриця, що містить сукупність віри, переконань, цінностей і, водночас, – засобів й інструментів досягнення мети.

3. Стратегія – легітимований загальноновизнаний і загальноприйнятний зразок („нормативний” шаблон) для вирішення поточних завдань, їх відповідності стратегічній меті.

Невід’ємною і необхідною складовою будь-якого рішення є дія з його реалізації. Замінити дію доповіддю про необхідність і важливість прийнятого рішення, закликати до „мобілізації всіх творчих сил” для його реалізації, формулами, схемами чи іншими видами імітації політики не вдасться.

Іншими словами, стратегія суспільного розвитку – це своєрідна надія, амбітний план-проект майбутнього, пов'язаний із оцінкою сьогоденних (стартових) позицій, потенціалу, можливостей, ресурсів і загроз. Це план, пов'язаний із прогнозом стратегії розвитку інших країн і співвіднесення з їх стратегічними цілями. Нарешті, стратегія – це передбачення шляхів глобального розвитку, цивілізаційного поступу і нашого місця в ньому. Коли йдеться про стратегію, йдеться, передусім, про майбутнє.

Поки що, політична й управлінська еліта у своїй діяльності мотивована переважно власними економічними вузькими партійно-корпоративними та бізнес-інтересами. Інтереси ж держави – залишаються поза межами мотиваційного поля. Саме тому, навіть формулювання суспільних інтересів для владної еліти є складним і обмежується узагальненням теоретичних пошуків у цьому напрямі. Протягом тривалого часу цілі суспільного розвитку підміняються засобами, а стратегія – тактичними діями. Наприклад, вступ до асоціацій, до ЄС, до НАТО чи приєднання до СОТ, інші інтеграційні формати, які пропонуються суспільству в якості цілей національної політики (розколюючи його), не є такими. Будь-які інтеграційні процеси є лише засобами (додатковими, сприятливими, доцільними, вигідними на сучасному етапі тощо) для досягнення мети.

Незріла правова свідомість більшої частини правлячої еліти, неефективність управлінських структур, корупція, криза судової системи, зрештою – морально-правова криза суспільства призвели до суспільної недовіри до основних державних і політичних інститутів.

Нині незалежність України є набагато вразливішою перед зовнішніми і внутрішніми ризиками дестабілізації, ніж у 1991 році. Управлінські практики, що застосовуються на владному рівні, побудовані на постійному відкладанні прийняття та реалізації системних завдань державного розвитку. Технологічна занедбаність вітчизняної економіки, споживацьке ставлення до науки, соціальний популізм, „недореформаторство”, свавілля чиновництва, правовий нігілізм дестабілізують, „розхитують” ситуацію, що може привести до вкрай негативних наслідків. Нині політична еліта живе передчуттям виборів 2015 року. Очевидно, що

у передвиборчий період вона спиратиметься на досвід попередніх виборчих кампаній в Україні, а їх технології, допоки, не передбачали інтеграційних, консолідуючих принципів. Натомість, визначальною їх рисою була вузькість та кон'юнктурність цілей, що ставилися та досягалися. Тому реальною залишається небезпека поглиблення політичних ризиків під час нових виборів, а не прагнення протидії загрозам сучасного суспільного розвитку.

Список використаної літератури

1. Кульчицький С. Українська революція 2004 р. / С. Кульчицький. – К. : Генеза, 2005. – 368 с.
2. Кохан Я. Українські аналітики й наукова коректність / Я. Кохан. – К. : Смолоскип, 2001. – 199 с.
3. Політологія посткомунізму : Політичний аналіз посткомуністичних суспільств / [В. Полохало керівник авт. колективу]. – К. : Політична думка, 1995. – 368 с.
4. Журавський В. Політична еліта України: теорія і практика трансформації / В. Журавський, О. Кучеренко, М. Михальченко. – К. : Логос, 1999. – 264 с.
5. Кремень В. Україна: шлях до себе. Проблеми суспільної трансформації / В. Кремень, В. Ткаченко. – К., 1998. – 390 с.
6. Видрін Д. Україна на порозі XXI століття. Політичний аспект / Д. Видрін, Д. Табачник. – К. : Либідь, 1995. – 294 с.
7. Шульга М. О. Особливості процесу зміни правлячих еліт у період системної трансформації суспільства / М. О. Шульга // Українське суспільство на порозі третього тисячоліття: кол. монографія / [ред. М. О. Шульги]. – К. : Ін-т соціології НАН України, 1999. – С. 322-356.
8. Дергачов О. Три роки української незалежності: тенденції суспільного розвитку / О. Дергачов, С. Макеєв // Політична думка. – 1994. – № 4. – С. 12-21.
9. Бушанський В. Архаїчні прояви в українській політичній свідомості / В. Бушанський // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса. – № 5 (61). – К. : ІПіЕНД, 2012. – С. 140-152.
10. Центр Разумкова. Соціологічні опитування [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.gazumkov.org.ua/ukr/socpolls.php>.
11. Якушик В. Корупція як суспільний феномен / В. Якушик, Ш. Ватсон та ін. //

Політична думка. – 1994. – № 4. – С. 25–31. **12.** Kuzio T. Regime type and politics in Ukraine under Kuchma / T. Kuzio // *Communist and Post-Communist Studies*. – 2005. – № 38. – P. 167-190. **13.** Степаненко В. Українська суспільна трансформація крізь призму Помаранчевої революції / В. Степаненко // *Політичний портрет України*. – 2005. – № 32. – С. 34-45. **14.** Михальченко М. І. Україна як нова історична реальність : запасний гравець Європи / М. І. Михальченко. – Дрогобич : ВФ „Відродження”, 2004. – 488 с. **15.** Україна досі не досягла рівня 1990 року за ВВП // *Казна* [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://news.finance.ua/ua/~/1/110/all/2007/11/22/111679>. **16.** Інститут громадянського суспільства. Аналітичні матеріали [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.csi.org.ua>. **17.** Шайгородський Ю. Синдром політичної прокрастинації: причини і наслідки / Ю. Шайгородський // *Політичний менеджмент : наук. журнал / голов. ред. Ю. Ж. Шайгородський*. – 2013. – № 59. – С. 16-29.